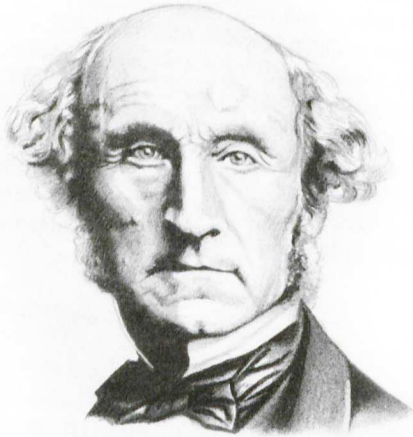

4. JOHN STUART MILL

Družstevní kapitalismus a konec ekonomického růstu

John Stuart Mill (1806–1873)

Harriet Taylorová (1807–1858)

„Zakoupil jsem domek co nejbliže místu, kde je pohřbena, a přebývám tam s její dcerou po větší část roku. Moje životní cíle nadále vycházejí z jejích. Moje současné aktivity a usilování jsou nadále ty, na kterých se podílela či s nimi sympatizovala a které jsou s ní nerozlučně spjaty... Když mají dva lidé naprosto společné myšlenky a názory, když spolu denně diskutují o intelektuálních a morálních otázkách..., není podstatné, kdo z nich drží v ruce pero... v tomto širším smyslu jsou všechny mé publikované práce stejnou mírou i jejím dílem, a její podíl na nich rostl s přibývajícím časem...“

Nezvyklý trojúhelník

Slavný britský filozof a ekonom 19. století, John Stuart Mill, vzdává v této a v řadě dalších pasáží ve své autobiografii hold své manželce Harriet, s níž se poprvé seznámil v Londýně v roce 1830, ve svých čtyřadvaceti letech. Harriet, vysoké štíhlé ženě s velkýma tmavýma očima, bylo teprve dvaadvacet, byla však již čtyři roky vdaná a měla dva syny. Přesto se do sebe zamilovali a po několika krizích se ustálil stav, kdy Harriet,

již se třemi dětmi (z nichž ale oba chlapi byli záhy odesláni do internátních škol) formálně zůstávala s manželem Johnem Taylorem, většinu roku však trávila na venkově, kde ji Mill pravidelně navštěvoval. Jak upozorňuje ve své autobiografii, navštěvoval ji i tehdy, když pobývala v manželově domě v Londýně, a vztahy mezi všemi třemi zůstávaly korektní, ba dokonce snad přátelské. V roce 1851, dva roky po Taylorově smrti, se Harriet a Mill vzali, o pouhých sedm let později však Harriet umírá ve francouzském Avignonu na tuberkulózu.

Z jejich korespondence, kterou pečlivě shromáždil, okomentoval a vydal v roce 1951 neoliberalní ekonom F. A. von Hayek, vyplývá, že Mill byl skutečně Harriet hluboce oddán a své kroky s ní podrobně konzultoval, i to, že Harriet měla o ekonomických otázkách slušné povědomí. Zdá se také, že Harriet ve vztahu k oběma mužům po celé dlouhé roky svého prvního manželství, navzdory zlomyslným klepům, zachovávala celibát.

Rozum a cit

To ostatně odpovídá přísné filozofii s důrazem na morálku a sebeovládání, jež byla Johnovi i Harriet vlastní. Vycházela z osvícenské víry v rozum, kterou John Stuart Mill vstřebával od raného dětství prostřednictvím svého otce, utilitaristy a klasického ekonomu Jamese Milla. Jak podrobně líčí ve svém životopise, byl otec jeho jediným, a velmi přísným, učitelem. Chlapec ve třech letech studoval řečtinu, v osmi latinu, ve třinácti politickou ekonomii a do dvaceti let zůstával nekritickým zastáncem utilitarismu, racionalistické filozofie kladoucí důraz na sebelásku a uspokojování potřeb. Poté propadl těžké šestiměsíční depresi. Uvědomil si, že i kdyby všechny jeho potřeby byly ihned uspokojeny, nebyl by šťasten! Objevuje význam citů, začíná číst britské romantické básníky, německé idealisty včetně Goetha a Kanta a francouzské socialisty. V dalším životě nejenom prohloubil a obohatil utilitaristickou filozofii, ale vnesl velmi zajímavé pohledy i do ekonomického myšlení. Ty začínají být oceňovány až v poslední době.

Nepodmíněný příjem

Mill přitom nebyl klasický ekonomický disident, který by radikálně šel proti převládající ekonomické nauce. Jeho vlivné *Principy politické ekonomie*, které poprvé vyšly roku 1848 (stejně jako *Komunistický manifest*), v mnohém zachovávaly a rozvíjely tehdejší konvenční ekonomické myšlení. Z korespondence s Harriet vysvítá neotřesitelná jistota, s níž oba věřili, že jejich recepty (autonomie a svoboda jedince, odmítání „předsudků“ náboženské víry, efektivní ekonomická výroba, všeobecná rovnost všech, včetně žen) povedou k pokroku. Tento pokrok ale vnímali v mnohém jinak než ostatní myslitelé jejich doby. Aby nastala skutečná rovnost, přimlouval se Mill za redistribuci bohatství státem, ovšem s minimem byrokracie. Stát by například z daní

poskytoval nepodmíněný příjem² všem občanům, který by naopak zdaněn být neměl. Silně zdaněny by však měly být všechny příjmy, které dotyční ve skutečnosti nevydělali – dary, dědictví, nájemné a příjmy z tzv. kapitálových zisků (například zisk ze spekulativního nákupu a prodeje nemovitosti), ale také zisk z vlastnictví jakéhokoliv přírodního zdroje. Mill upozorňuje, podobně jako později Karl Polanyi, že příroda není lidský produkt, a tudíž je otázkou, nakolik se pro ni vůbec hodí instituce soukromého vlastnictví.

Zajímavý je Millův pohled na ekonomický růst. Hovoří raději o „civilizovanosti“ či o „progresivním ekonomickém pohybu“, který podle něj nespočívá v pouhém nárůstu výroby a spotřeby, ale také v technologickém pokroku, v rostoucí jistotě občanů před násilím a v narůstající schopnosti vzájemné spolupráce.

Rovnost ve vlastnictví kapitálů

Vzájemnou spolupráci Mill míní nejen akciové společnosti, ale i nadace a zejména družstva, která se v době, kdy *Principy* vyšly poprvé, v Británii začínala objevovat. Během četných revizí knihy (poslední vyšla roku 1871) britská družstva – zejména spotřební – utěšeně vzkvétala, a to i díky úsilí samotného Milla, který se v roce 1852 zasadil o přijetí prvního britského družstevního zákona, jenž v upravené podobě stále platí (u nás, resp. v Rakousku-Uhersku, byl podobný zákon přijat o pouhých jednadvalet let později; zrušili ho komunisté po roce 1948).

V *Principech politické ekonomie* i v nedokončeném textu o socialismu, který vydala po jeho smrti Helen Taylorová, dcera Harriet, Mill promyšlí přístupy a mechanismy, které by cestou postupných reforem a vzdělávání pomohly vytvořit „družstevní kapitalismus“ budoucnosti: „Ekonomická forma..., která, pokud se lidstvo bude nadále zdokonalovat, nakonec pravděpodobně převládne, nebude organizace, v níž je šéfem kapitalista a jeho podřízení nemají žádné slovo v řízení, ale sdružení samotných výrobců na bázi vzájemné rovnosti, kteří budou společně vlastnit kapitál a pracovat pod vedením, jež budou sami volit a odvolávat.“ Družstevní kapitalismus, domníval se Mill, by se mohl časem proměnit až v jakýsi decentralizovaný socialismus, kde by výrobní prostředky vlastnil nikoliv stát, ale komunita.

Čas na jemnosti života

Stejně jako jeho kolegové a předchůdci, klasičtí ekonomové Adam Smith, David Ricardo a Thomas Malthus, domníval se i Mill, že ekonomický růst ve smyslu meziročního růstu výroby a spotřeby musí jednou skončit. Představa většiny klasických ekonomů o stacionárním stavu, který poté nastane, nebyla růžová. Obávali se, že v budoucnu nebude

2) Podrobněji o nepodmíněném (základním, občanském) příjmu viz kapitola 24 o Molly Scott Cato.

technický pokrok stačit rostoucí populaci a jejím nárokům na potraviny. Půdy bude málo a bude drahá, proto zbohatnou zejména vlastníci půdy, potažmo ti, kdo kontrolují přírodní zdroje. Zisky kapitalistů a jejich zaměstnanců budou naopak klesat, až nastane pochmurný stacionární stav nulového růstu produkce, kdy se kapitalistům již nevyplatí investovat do nové výroby a chudí budou chudší než kdy jindy.

Mill naproti tomu neviděl konec ekonomického růstu nutně jako hrozbu. Stacionární stav by naopak mohl lidem přinést „dostatek volného času, v němž by měli příležitost kultivovat jemnější stránky života“. Podmínkou pro tento žádoucí stav by vedle dobrovolného omezení růstu populace a posunu jejích hodnot byla lepší distribuce, která by omezila propast mezi chudými a bohatými, a již zmíněné zdanění spekulativních zisků a zisků z vlastnictví přírodních zdrojů. Aby se v zájmu stále větší produkce nezoral každý a kvetoucí kout a nevymýtily všechny meze, měli by se lidé podle něj pokusit docílit stacionárního stavu „mnohem dříve, než je k tomu přiměje nutnost“.

John Stuart Mill, vysoce vážený svými současníky, zemřel v roce 1873 a je pohřbený vedle své manželky v Avignonu. Jeho (či jejich) myšlenky jsou však stále živé. Navazují na ně ekologičtí ekonomové, jako je Herman Daly, který podrobně rozpracoval teorii ekonomie stacionárního stavu. Jejich ozvěnou je i dnešní kampaň za nepodmíněný (občanský, základní) příjem, snahy o spravedlivější distribuci, včetně distribuce přírodního bohatství, či renesance družstevního hnutí. Je jen škoda, že, pokud vím, nebyly *Principy politické ekonomie* dosud přeloženy do češtiny...